

І все ж, якими б вагомими не були матеріали досліджень, що характеризують оборонні укріплення – стіни, вежі, надвратні споруди, вони мають значний відсоток гіпотетичності, оскільки під час їх археологічного дослідження неможливо отримати дані про висоту того чи іншого об'єкта.

Особливе наукове значення у цьому контексті мають результати досліджень наскельної фортеці Тустань IX–XIII ст., а також інших аналогічних пам'яток наскельного оборонного будівництва в Карпатах, які отримав М. Рожко. Вони дали змогу відтворити п'ять періодів розвитку дерев'яної забудови наскельної фортеці. Завдяки збереженню на поверхні скель кільком тисячам висічених пазів стало можливим реальне відтворення висотної забудови унікальної пам'ятки¹³.

У короткому підсумку зазначимо, що археологічні дослідження, проведені за останні два десятиліття у Верхньому Подністров'ї, дали якісно нові дані. Вони свідчать про те, що типологія городищ, представлена у працях вищеназначених учених, не відповідає результатам нових наукових відкриттів в означеному регіоні і не може застосовуватися для типологічної та хронологічної класифікації цього типу пам'яток у досліджуваному регіоні України.

¹³ Рожко М.Ф. Тустань ...

Фортеця : збірник заповідника "Тустань" :
на пошану Михайла Рожка.
– Л.: Камула, 2009. – Кн. 1. – С. 251-254

Ярослав ПОГОРАЛЬСЬКИЙ, Віталій ЛЯСКА

РАНЬОСЕРЕДНЬОВІЧНІ ЖИТЛА З РОЗТОЧЧЯ

Розточчя – геоморфологічний макрорегіон, що тягнеться вузькою смугою (шириною до 20 км) на північний захід від Львова і є вододілом між басейнами Західного Бугу, Сяну і Дністра. У X–XI ст. Розточчя ввійшло до складу територіально-адміністративного утворення, центром якого був Перемишль¹. Археологічні дослідження, проведені на ранньосередньовічних пам'ятках Розточчя, дозволили розкрити різні сторони матеріальної і духовної культури населення регіону та суміжних територій. Водночас через певні політичні (поділ українсько-польським державним кордоном) та природно-географічні (залісненість, гористість) причини пам'ятки Розточчя залишаються вивченими спорадично і рідко розглядаються як єдиний територіальний комплекс. Тому вивчення житлових комплексів цього порубіжного між Волиню та Підкарпаттям регіону дозволить повніше розкрити окремі аспекти матеріальної культури середньовічного населення Перемишльської землі.

Житлові комплекси V–VIII ст. в регіоні не виявлені, однак житло кін. V–VI ст. (розмірами 3,4×3,7 м) з піччю-кам'янкою в північно-західному куті виявлено у Львові, на правому березі р. Полтва².

¹ Рудий В. А. Перемишльська земля (IX – сер. XIV ст.). – Тернопіль, 2003. – С. 35.

² Петегрич В. Поселенські структури V/VI–X ст. Верхньої Надбужанщини як підоснова формування Белзької і Червенської земель // МДАПВ. – Л., 2007. – Вип. 11. – С. 101.

Житла IX – початку XI ст. на Розточчі зафіксовані переважно на городищах чи поселеннях-супутниках – у Добростанах³, Рокитному⁴, Завадові⁵, Щекотині⁶, Щебрешині⁷, Сутейську⁸.

Усі житла – із заглибленою в материк нижньою частиною (котлованом). На короткотривалих городищах Равського (Східного) Розточчя (Добростани, Рокитне, Завадів) рештки жител досить чітко помітні на поверхні у вигляді т. зв. западин (діаметром 3–5 м і глибиною в центральній частині 0,2–0,6 м). Долівка жител розташована на глибині 0,6–1,2 м від сучасної поверхні, хоча ці показники не завжди відображають первісну глибину котловану. За площею котлованів житла можна поділити на дві групи: 11,5–12,6 м² (5 споруд: Завадів, Рокитне, Щебрешин) та 15,6–16,0 м² (2 споруди: Завадів, Добростани). Цікавий той факт, що у трьох житлах з Рокитного площа котлованів однакова – 11,5 м². Загалом ці параметри котлованів вписуються у загальні показники аналогічних параметрів житлових споруд суміжних територій. Так, для жител з теренів Люблінщини характерні житла з котлованами площею 4–16 м²⁹, для жител з суміжного Східного Надсяння (Черчик I та II) – 11,2–11,9 м² (5 споруд) та 13,7 м² (1 споруда)¹⁰, для жител в ареалі райковецької культури – 7–16 м²¹¹.

Визначальним елементом кожного житла є опалювальна споруда. У житлових комплексах на пам'ятках Розточчя обігрів споруд і приготування їжі здійснювалися за допомогою печей-кам'янок. На поселеннях Равського Розточчя вони складені з каменю-пісковика, переважно незначних розмірів; на городищі в Завадові, крім пісковика, використано уламки жорнових каменів. Каміння укладалося без скріплювального розчину, можливо, проміжки між ними засипали землею. Стінки печей знаходяться як на відстані від стінок котловану, так і впритул до них, при цьому задні стінки печей у більшості випадків виділяються значною товщиною. Параметри печей складають 0,75–1,2×1,0–1,5 м, тобто їхня площа становила 0,7–1,2 м² (лише піч із житла 1 в Завадові мала площу 1,8 м²). Висота

³ Корчинський О. М., Шишак В. І. Звіт про підсумки археологічних досліджень на території Верхнього Подністров'я у 1989 р. // НА ІА НАНУ. – Л., 1990. – С. 25–27.

⁴ Там же. – С. 31–32. У 2008 р. на городищі проводилися розкопки (начальник експедиції – Я. Погоральський), в результаті яких досліджено рештки 2 заглиблених жител.

⁵ Корчинський О. М., Шишак В. І. Звіт про археологічні дослідження постійнодіючої Верхньодністрянської слов'яно-руської археологічної експедиції у 1990 р. // НА ІА НАНУ. – Л., 1991. – С. 8–11.

⁶ Чайка Р. До питання історіографії та попередніх досліджень літописного городища Щекотин // Львівський археологічний вісник. – Л., 1999. – № 1. – С. 91–100.

⁷ Siwkowa S. Szczepreszyn (badania 1978 i 1979 r.) // Sprawozdania z badań archeologicznych w województwie zamojskim 1979 roku. – Lublin, 1979. – S. 11–13.

⁸ Wartolowska Z. Gród czerniewski Sutejsk na pograniczu polsko-ruskim // Swiatowit. – Warszawa, 1958. – T. 22. – S. 66.

⁹ Hoczyk-Siwkowa S. Małopolska północno-wschodnia w VI–X wieku. Struktury osadnicze // Lubelskie materiały archeologiczne. – Lublin, 1999. – T. 12. – S. 37.

¹⁰ Петегрич В., Павлів Д., Пригада І. Поселення X–XI ст. біля с. Черчик на Яворівщині // МДАПВ. – Л., 2005. – Вип. 9. – С. 280–296; Погоральський Я. Житлові комплекси з поселення Черчик I на Розточчі // МДАПВ. – Л., 2005. – Вип. 9. – С. 324–336.

¹¹ Баран В. Д. Давні слов'яни. – К., 1998. – С. 92.

опалювальних споруд найчастіше коливається в межах 0,55–0,65 м, водночас у всіх трьох житлах з Рокитного вона не перевищує 0,3 м. Конструкція черенів має два різновиди: глинобитні (Рокитне, Завадів, Добростани, Щебрешин) і споруджені з використанням фрагментів кераміки та каміння (Сутейськ).

Поруч із печами-кам'янками, поширеними на Розточчі, на сусідніх територіях відомі житла з глинобитними печами. Вони зафіксовані на поселеннях суміжного з Розточчям Східного Надсяння біля с. Черчик та на городищі в Судовій Вишні. На двох поселеннях біля Черчика виявлено 7 жител із печами з середніми розмірами 1,0×1,0 м (0,91–1,1 м²), спорудженими з глини. Можливо, їхніми складовими елементами були залізні шлаки, виявлені як у стінках опалювальних споруд, так і в заповненні паливних камер. Використання шлаків і руди для спорудження печей-кам'янок зафіксовано на поселенні Цешанув-I (Надсяння, на південних відрогах Розточчя)¹². На розташованому неподалік Черчика синхронному городищі Судова Вишня-I співіснували і кам'янки, і глинобитні печі¹³. Глиняні печі виявлені і на самому Розточчі – на городищі Щекотин. Однак час його функціонування (кін. XI–XIII ст.) припадає на період, коли глинобитні печі поступово витісняють кам'янки з побуту і стають панівним типом опалювальних споруд на Русі, що, можливо, пояснює їхню появу на Розточчі. Дослідники також відзначають побутування різнотипних опалювальних споруд на північ та схід від Розточчя – у Західному Побужжі. Зокрема, на ранньосередньовічних пам'ятках цього регіону поширені кам'янки (Ромош, Деревляни, Буськ), глинобитні (Сверців, Ріпнів, Федорівці, Стрижів), глиняно-кам'яні та нішоподібні печі¹⁴.

Наразі важко чітко встановити причини спорудження в цьому регіоні печей з різного матеріалу, однак можемо висловити кілька припущень: 1) порубіжний характер регіону визначив змішання традицій житлового будівництва; 2) глиняні печі могли мати виробничий характер (що засвідчують знахідки залізних шлаків у Черчику), однак типові для житлових споруд параметри, розташування печей і відсутність кераміки з виразними слідами використання у залізобудівному виробництві все ж більше свідчить про їх житлове використання. Тому спорудження глиняних печей в ареалі поширення кам'янок, можливо, слід пояснити наявністю того чи іншого матеріалу для спорудження опалювальних пристроїв у конкретному мікрорегіоні, а не етнокультурною відмінністю населення цих пам'яток¹⁵.

¹² Machnik J. Powiat Lubaczowski w świetle badań archeologicznych // Rocznik Towarzystwa Miłośników Ziemi Lubaczowskiej. – Lubaczów, 1967. – S. 18–19.

¹³ Ратич О. О. Результати дослідження давньоруського городища Замчиська в м. Судова Вишня Львівської області в 1957–1959 рр. // МДАПВ. – Л., 1962. – Вип. 4. – С. 106–119.

¹⁴ Hoczyk-Siwkowa S. Małopolska północno-wschodnia ... – S. 37–39; Петегрич В. Поселенські структури ... – С. 103, 106.

¹⁵ Русанова І. П. Славянские древности VI–VI вв. Культура пражского типа. – М., 1976. – С. 47; Михайлина А. П. Слов'яни VIII–X ст. між Дніпром і Карпатами. – К., 2007. – С. 102.

Печі знаходилися переважно в кутах, обернених до півночі. Вважається, що устя печей переважно були спрямовані до стіни, в якій знаходився вхід¹⁶. Наші спостереження за локалізацією печей у житлах та напрямками їхнього устя на досліджених пам'ятках (Черчик-І, Рокитне) дозволяють стверджувати, що, крім врахування сторін світу, визначальними факторами у просторовій орієнтації жител на поселеннях була мікротопографія ділянки, а також залежність від розташування синхронних житлових комплексів. Саме ці ознаки впливали на планіграфію поселень¹⁷.

Щодо конструкції стін жител, то вона переважно асоціюється з наявністю (каркасно-стовпова конструкція) чи відсутністю (зрубна конструкція) стовпових ямок біля стін і кутів котлованів. На пам'ятках Розточчя зафіксовано обидва вказаних типи. Однак у літературі неодноразово наголошувалося, що наявність стовпових ямок не обов'язково може свідчити про стовпову конструкцію стін житла і навпаки¹⁸. Тому визначення конструктивного типу стін жител на Розточчі може мати лише гіпотетичний характер.

Загалом проаналізовані споруди з ранньосередньовічних пам'яток Розточчя відображають основні тенденції розвитку східнослов'янського житла в басейні Західного Бугу, Сяну і Дністра. Водночас у контексті з пам'ятками суміжних територій вони висвітлюють ті специфічні риси, які сформувалися під впливом природних, етнокультурних та міграційних чинників.

¹⁶ Раппопорт П. А. Древнерусское жилище // САИ. – 1975. – Вып. Е1-32. – С. 137-141; Михайлина Л. П. Слов'яни ... – С. 104-105.

¹⁷ Погоральський Я. Просторова орієнтація слов'янського житла другої половини I тис. н. е. // Археологія та етнологія Східної Європи: матеріали і дослідження. – О., 2002. – Т. 3. – С. 155-157.

¹⁸ Михайлина Л. П. Слов'яни ... – С. 82-83.

Фортеця : збірник заповідника "Тустань" :
на пошану Михайла Рожка.
– Л.: Камула, 2009. – Кн. 1. – С. 255-258

Віталій ТКАЧ

СЛОВ'ЯНО-РУСЬКЕ ПОСЕЛЕННЯ ОНИШКІВЦІ-НОВАКИ НА МАЛОМУ ПОЛІССІ

1998 року поблизу с. Онишківці Дубенського району Рівненської області автор і учні туристсько-археологічного гуртка м. Дубно виявили нову пам'ятку, яка, на жаль, вже на той час майже повністю знищена кар'єром для добування піску. Поселення займало піщане підвищення лівого берега р. Зелений Струмок (лівобережна притока р. Ікви), і знаходилося за 100 м на захід від церкви та джерела в ур. Новаки (рис. 1: 1). Огляд кар'єру виявив рештки двох споруд та зібрано підйомний матеріал.

Споруда 1 (піч) виявлена в східній частині кар'єру. Вона дещо зсунута ножем бульдозера і збереглася у вигляді скупчення уламків, тож не ясно, чи була частиною житла. Піч була глинобитною, з включенням органіки, шматків кременю та крейди, а також великої кількості уламків повторно перепаленого до рудого кольору посуду. У черені не зафіксовано вимостки з кераміки, натомість помічена домішка органіки і дрібних уламків крейди, на поверхні простежено відбитки стебел рослин.

Для побудови печі було навмисно розбито певну кількість горщиків різного розміру, виготовленого за однаковою технологією. Уламки, часто доволі великі фрагменти, розмірами до 0,45×0,3 м, умуровано в глиняну конструкцію. Денець горщиків, окрім одного уламку, не виявлено.

Набір кераміки з конструкції печі складається з чотирьох майже повністю відреставрованих горщиків (рис. 2: 2-5), одного частково реставрованого горщика (рис. 2: 1), 14 уламків верхніх частин горщиків (рис. 3: 1-14), уламка сковороди (рис. 2: 6), уламка стінки ліпної посудини з ручкою (рис. 3: 17) та уламка прясниці (рис. 3: 16). Горщики мають різні розміри, найбільші мали товщину стінок до 2 см, у придонній частині великих посудин товщина стінок